

עוד הערות על רוב וקבוע

משה קופל

בהערות אלה אגיב לכמה השגות חשובות שקבלתי על מאמרי "מה בין קבוע לפריש" (הגיון א, תשמ"ט), בו נסיתי להבהיר את הכלל הידוע ש"כל קבוע כמחצה על מחצה דמי".

סיכום הטענה וההשגות

עיקר טענתי שם היתה כדלהלן: נאמר שחפץ הוא "קבוע", אם הוא שייך לקבוצה. כאשר החפץ "קבוע" בקבוצה, הוא אינו נדון כחפץ בודד אלא כחלק מהקבוצה. אם נודע, לדוגמא, שבקבוצה ישנם אברים טמאים ואברים טהורים, כלומר הקבוצה היא מעורבת, ומעמדו של החפץ אינו ידוע, אזי גם דינו של אותו חפץ הוא "מעורב", לא טמא ולא טהור. לפי פירוש זה "מחצה על מחצה" אינו מצב של ספק טהור או ספק טמא אלא מצב ודאי מעורב.

כאשר חפץ משתייך לכאורה לקבוצה מסויימת אלא שהקבוצה אינה מקיימת תנאים מסוימים ולכן באופן פורמלי אינה נחשבת לקבוצה או שהחפץ אינו מקיים תנאי שייכות מסוימים ולכן באופן פורמלי אינו נחשב לשייך לקבוצה, נאמר שהחפץ "פריש". כאשר חפץ "פריש" מהקבוצה מעמדו חייב להיות אחד מהמעמדים האפשריים לגבי חפץ בודד, וההכרעה היא ע"פ רוב הקבוצה ממנה פריש.

במונחים של הסתברות, אפשר לומר שבמקרה של פריש מרחב המדגם שלנו מורכב מאברי הקבוצה וההכרעה היא ע"פ רוב הקבוצה, ובמקרה של קבוע מרחב המדגם שלנו מורכב מהקבוצה עצמה כפריט אחד לא-פריק שמעמדו מעורב.

על הפירוש הזה השיגו קוראים אחדים שיש פירוש אפשרי אחר לביטוי "מחצה על מחצה" דהיינו, ספק השקול ממש או, במונחים של הסתברות, מרחב מדגם בעל שני אברים, הטמאים והטהורים. על פניו, הפירוש הזה יותר אינטואיטיבי וגם יותר הולם את הלשון "מחצה על מחצה".

בהערות הבאות, אני מקוה להסביר למה הפירוש הראשון יותר טבעי, ולהוכיח שפירושו של "מחצה על מחצה" הוא שדינו שכל איבר קבוע הוא כמו תערובת של מחצה על מחצה (שהוא שונה במהותו מספק השקול). אגב כך, נבאר היחס בין דין קבוע לדין ביטול בתערובת ונביא הוכחות שאין דין קבוע כדין ספק השקול.

הגדרת "כל קבוע"

כדי לפתח אינטואיציה להבחנה המרכזית הנדרשת לנו, נתבונן בשני תרחישים דומים. בשניהם, עומד בפנינו בן אדם המחזיק בשק המכיל עשרה כדורים, תשעה מהם שחורים ואחד לבן. בתרחיש הראשון הבן אדם שואל אותנו את השאלה הבאה: אילו הייתי מכניס את ידי לשק זה ומוציא כדור, איזה צבע היה הכדור? בתרחיש השני הוא מכניס את ידו לשק ומוציא כדור ובלי להראות לנו את הכדור, הוא שואל אותנו: מהו צבעו של הכדור שהוצאתי? הכול עקרוני יש בין שני התרחישים. שהרי לשאלה השניה אחת מהתשובות "שחור" או "לבן" היא נכונה אלא שאנחנו לא יודעים איזו, אבל לשאלה הראשונה אף אחת מהתשובות "שחור" או "לבן" אינה נכונה. אפשר לומר בוודאות שאותו כדור היפותטי הוא "שחור או לבן" אבל מעבר לזה שום תשובה לא נקבעה. נדגיש: אין לשאלה זו תשובה נכונה אבל לא ידועה, אלא תשובה לא נקבעה.

לעניננו, המקרה של קבוע דומה לתרחיש הראשון. עד לרגע של לידת הספק (ואמנם לא עד בכלל) אין החפץ מבודד משאר הקבוצה (השוה: לא הוצא אף כדור מהשק) והשאלה היחידה שניתנה לשאול היא מה מעמדו של איבר כלשהו בקבוצה? וכמו למעלה, התשובות "טמא" או "טהור" אינן שייכות כלל ורק ניתן לומר שהיא "טמא או טהור" ותו לא. בניגוד לכך כאשר האיבר פריש מהקבוצה עוד לפני לידת הספק (השוה: הכדור הוצא מהשק) אנחנו שואלים: מה מעמדו של איבר זה? ובאמת, האיבר הזה הוא טמא או טהור אלא שאנו לא יודעים איזה.

ברור שניתן לטעון שהנמשל אינו דומה למשל ברוב מקרי קבוע, שהרי עצם בדידת החפץ בשעת לידת הספק ראוי להחשב כ"הוצאת כדור מהשק". אבל הטענה שחז"ל התכוונו בכל זאת להשוואה הזאת נראית מוכחת מעיון במקרה המזוהה כמקורו של דין קבוע בתורה, היינו סוגיית "זורק אבן לגו". באותה סוגיא נידון מקרה שמישהו זרק אבן לתוך קבוצה של רוב ישראלים ומיעוט כנענים בכוונה להרוג "אחד מבני הקבוצה", ומתברר שהוא הרג ישראלי. חז"ל קובעים שהכוונה להרוג "אחד מבני הקבוצה" אינה נחשבת לכוונה להרוג ישראלי (למרות הרוב) ע"פ הכלל ש"כל קבוע כמחצה על מחצה דמי". שימו לב, שבמקרה הזה אין ספק כלל, וכל השאלה מוסבת על הגדרת כוונת הזורק - כלומר, ל"אחד מבני הקבוצה" מהי. וכאן ברור ש"אחד מבני החבורה" מקבילה בדיוק ל"אחד מהכדורים בשק". מסוגיא זו ברור שדין קבוע כלל אינו קשור לספיקות אלא לטיפול בקבוצות.

חשוב לציין שלפי הסבר זה אין קביעות המדוברת פה עניין של קביעות מקום כפי שנראה לכאורה מכמה סוגיות המחלקות בין קבוע לבין "נייד". קביעות מקום אינה אלא תנאי הכרחי (ולא מספיק) שאוסף חפצים חייב לספק כדי להיחשב כקבוצה לצורך דיני קבוע. חיווק לטענה זו נמצא

במאמרו המאלף של לייב מוסקוביץ בכרך זה, בו הוכח שמושג קביעות מקום אינו מופיע כלל במקורות תנאיים או בירושלמי. ראה במאמרו בהרחבה.

הגדרת "כמחצה על מחצה"

לפי פירושינו יוצא שדינו של קבוע אינו כספק השקול שהרי אין כאן מעמד מוגדר אבל לא ידוע, אלא מעמד חדש ודאי. ואם כן ניתן לשאול: למה השתמשו חז"ל בלשון "כמחצה על מחצה" שלכאורה מצביע על ספק השקול? בתשובה לשאלה זו נציין קודם שפירוש המילים הוא שדין קבוע הרי הוא כדין תערובת מחצה על מחצה. מרכזיותו של המקרה של תערובת מחצה על מחצה לענייננו תתברר מעיון בשאלה מקדימה שכבר דנו בה המפרשים: האין כל מקרה של תערובת הוא מקרה של קבוע? וא"כ מתי חל דין ביטול? התשובה היא שאכן כל תערובת היא קבוע. אלא שדין ביטול חל לפני דין קבוע. כלומר, כאשר דין ביטול שייך, הקבוצה עצמה אינה נחשבת לקבוצה מעורבת כלל (כי המיעוט כבר בוטל) ולכן כאשר מעמד הקבוצה חל על איבר בודד (מדיון קבוע) המעמד הוא אכן כבר נקבע. המקרים הרגילים של קבוע הם מקרים שדין ביטול לא שייך בהם: כאשר אין תערובת (מכיון שהאיברים ניכרים במקומם) או כשיש תערובת אבל לא שייך ביטול (כגון בבעלי חיים וכד') או במקרה של תערובת מחצה על מחצה. ובכך בחזרה לשאלתינו, פירוש המימרא "כל קבוע כמחצה על מחצה דמי" הוא שבכל סוגי המקרים הרגילים של קבוע שמנינו כאן דינם כסוג האחרון (מחצה על מחצה).

נותר רק להוכיח שדין תערובת מחצה על מחצה (וכמו"כ כל מקרה של קבוע) הוא באמת דין מעורב ודאי ולא דין ספק השקול. מספיק להוכיח שדינו של מקרה של קבוע (כולל מקרה של תערובת מחצה על מחצה) שונה מדינו של מקרה של פריש מתערובת מחצה על מחצה. לפי הרעה שדין קבוע כספק השקול, לא צריך להיות הברל בין שני המקרים; לפי גישתינו יש הברל עקרוני בין המקרה הראשון שדינו מעורב ודאי למקרה השני שדינו כספק השקול. ואכן שתי סוגיות דנות בהברל בין שני המקרים.

1. בענין חיוב אשם תלוי (כריתות יז): מבחינים בין תערובת מחצה על מחצה לבין פריש מקבוצה כזאת. "אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב: היו לפניו שתי חתיכות, אחת של חלב ואחת של שומן, ואכל אחת מהן ואינו יודע איזו מהן אכל - חייב. חתיכה, ספק של חלב ספק של שומן ואכלה - פטור. אמר רב נחמן: מאי טעמא דרב? קסבר: שתי חתיכות איקבע איסורא, חתיכה אחת לא קבעה איסורא." וכלשונו של הרמב"ם (שגגות ח:ב): "אינו חייב באשם תלוי עד שיהיה שם איסור קבוע."

2. בענין חיוב בדיקת חמץ לפסח (פסחים ט:): מבחינים בין מקרה של ספק השקול שעכבר מכניס חתיכה - ספק חמץ ספק מצה - לתוך בית בדוק, לבין מקרה של קבוע שהעכבר נטל (בפנינו) חתיכה מתוך קבוצה מעורבת והכניסה לבית בדוק. אמנם הגמרא אינה מביאה שם נפקא מינא לדינא אבל נראה מהשקלא וטריא שבמקרה של ספק השקול אין צורך לבדוק שוב, ולעומת זה במקרה של קבוע יש צורך לבדוק שוב. וכלשונו של הרמב"ם (חמץ ומצה ב:י-יא): "הניח תשעה צבורין של מצה ואחד של חמץ ובא עכבר ונטל ולא ידענו אם חמץ אם מצה נטל ונכנס לבית בדוק צריך לבדוק שכל הקבוע כמחצה על מחצה. שני צבורין אחד של חמץ ואחד של מצה ושני בתים אחד בדוק ואחד שאינו בדוק ובאו שני עכברים זה נטל חמץ וזה נטל מצה ואין ידוע לאיזה בית נכנס זה שנטל החמץ... אינו צריך לבדוק פעם שניה שאין כאן קבוע."

ולשיטתינו, ההסבר לכך ברור: אין ספק השקול מספיק לסתור חזקת בדוק, אבל חתיכה שחל עליה דין קבוע נחשבת ל"מעורבת" ודאי ולכן סותרת חזקת בדוק.

סיכום

פירושו של הכלל ש"כל קבוע כמחצה על מחצה דמי" הוא שכל אבר של קבוצה מעורבת (שלא שייך בה ביטול) מעמדו כתערובת מחצה על מחצה, דהיינו מעמד "מעורב" ודאי ולא מעמד של ספק.